

Contele ANDREI OLSUFIEV

Șalul negru

Prefață de Filip-Lucian Iorga

Postfață de Alexandra Olsufiev

Traducere din franceză de Lia Decei

PRIMA PARTE

1.
INSANIA

*Pentru a reinvia memoria numelor uitate,
Am plecat, temerar,
Pe câmpurile întunecate, pe treptele șterse.
Praful drumului, parcă amestecat cu tămâie,
Făcea să tânjească sufletul meu auster.¹*

Vasili Komarovski

---

¹ Vasili Komarovski, „Insania, 1909, Primul chei”, în Vasili Komarovski, *Stihotvorenia / Proza / Pisma / Materiali i biografia* („Poeme/ Proză / Scrisori/ Documente și biografie”), Ed. Ivan Limbah, Sankt Petersburg, 2000.

INSANIA
Contelui I.A. Olsufiev

Pentru a reinvia memoria numelor uitate,
Am plecat, temerar,
Pe câmpurile întunecate, pe treptele șterse.
Praful drumului, parcă amestecat cu tămâie,
Făcea să tânjească sufletul meu auster.

În splendoarea cețurilor, o fâșie de mare
A apărut și negura s-a risipit.
Mângându-mi părul, vântul a început să bată.
Încercând să răzbească printre stropii neliniștiți,
Soarele a apărut, s-a luminat de ziuă.

În portul plin de fum, navele se trezeau,
Cu ancorele afundate în nisip.
Aripile lor nu se puteau ridica pe cer,

Catargele lor rămăneau imobile. Vlăguite
De apele tulburi sunt mângâierile uitate.

Să pleci fără grabă pe un vas ușor?
Dar vântul sărat zboară în voie,
Iar parâmele sunt legate într-un nod complicat.
Să rămâi... sau să pleci spre tărâmurile invizibile?
Eram acolo și ezitam...

Acolo martiri mândri, cu tristețea înflăcărată,
Care pecetluia pentru totdeauna iubirea lor,
Prin liniștea de bronz a castelului închis între
ziduri.
Și niciodată, din întâmplare, nimeni
Nu va veni să tulbure soarta lor inaccesibilă.

Astfel începe acest poem misterios și tulburător, dedicat bunicului meu Iuri Olsufiev de către prietenul său, poetul și acmeistul¹ Vasili Komarovski. Subtilă muzică a cuvintelor, frumusețe stranie a imaginilor, o spaimă calmă străbate ușor versurile sale premonitorii.

Insania: cuvântul latin semnifică dezordine a spiritului, alienare mentală, delir. Prefigurare a absurdității, a nebuniei lumii? A evenimentelor teribile care urmau să se întâmple? A războaielor și revoluțiilor, a Marii Terori?

O nebunie ucigașă pusese stăpânire pe Rusia; amploarea dezastrului depășește capacitatea de înțelegere. Sfârșitul unei epoci. Discontinuitatea Istoriei, haos înfricoșător. Schimbări uimitoare, în plină acțiune și astăzi. Inexorabil mers al destinului, drame fără sfârșit, fără precedent. Apocalipsa. O mare de sânge. Milioane de morți.

Supliciuil bunicilor mei martirizați...

„Așa cum s-a aflat abia recent, Iuri Alexandrovici Olsufiev² a fost arestat la 23 inuarie 1938. A fost judecat la 7 martie pentru propagarea de zvonuri antisovietice (articolul 58, aliniatul 10, a doua parte a Constituției Republicii Sovietice Federative Sovietice Ruse) și a fost condamnat la pedeapsa

¹ La apogeul mișcării poetice ruse, acmeismul se opunea simbolismului incomprehensibil și aspira să atingă un limbaj simplu și direct. Poeții Nikolai Gumilev, Ana Ahmatova, Osip Mandelstam, Mihail Kuzmin fac parte din mișcarea acmeistă.

² Iuri Alexandrovici Olsufiev (1878–1938), critic de artă, specialist în arta rusă veche. În epoca despre care este vorba, lucra în atelierele de restaurare a icoanelor de la Galeria Tretiakov din Moscova împreună cu soția sa, Sofia (Sonia), născută Glebova (1884–1943), pictor și restaurator.

capitală¹. Sentința a fost executată la 14 martie 1938. Aproape patru ani mai târziu, la 1 noiembrie 1941, soția lui, Sofia Vladimirovna Olsufieva, născută Glebova, a fost arestată pentru motive analoage. Condamnată la zece ani de muncă silnică², a murit la 15 martie 1943 lângă Kazan, pe Volga, la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului de la Sviajsk, transformată în lagăr de muncă.”³

Aceste fapte au fost publicate abia în anul 1994 în *Nașe nasledie* („Moștenirea noastră”), superbă revistă de artă și de istorie, la puțin timp după căderea Uniunii Sovietice în 1991 și deschiderea arhivelor KGB. Destinate lumii dispărute a micii nobilimi ruse, numerele 29, 30 și 31 conțineau memoriile inedite ale bunicului meu Iuri, intitulate *Un trecut atât de apropiat*⁴. O scurtă notiță introductivă scrisă de Gerald Vzdornov îi prezenta pe bunicii mei rămași în Rusia și dezvăluia soarta lor tragică, despre care eu nu știam nimic.

Istoria era una banală. În Uniunea Sovietică, aceste acte barbare nu aveau nimic excepțional. La fel ca în cazul fiecăreia dintre cele 700.000 de victime ale masacrului în masă organizat și săvârșit de Stalin în anii Marii Terori, bunicii mei erau perfect nevinovați. Prinți sau culaci, preoți sau revoluționari, gărzi roșii (bolșevici) sau gărzi albe (albgardiști), muncitori, țărani, intelectuali, vagabonzi, toți au avut

---

¹ Decret emis de troika (comisie formată din trei persoane) NKVD al URSS pentru regiunea Moscova (Arhiva KGB nr. 3410).

² Arhiva KGB nr. 11553.

³ Notiță introductivă a lui Gerald Vzdornov la memoriile lui Iuri Olsufiev, *Iz nedavnevo pocilovo odnoi usadbe* („Un trecut atât de apropiat”), în revista *Nașe nasledie* („Moștenirea noastră”), nr. 29, 1994.

⁴ Scrise în anii 1922–1923, memoriile lui Iuri Olsufiev au fost depuse la Departamentul manuscriselor de la Biblioteca de Stat Rumianțev (actualmente Biblioteca de Stat a Federației Ruse), fond 218, nr. 175.1, la 2 mai 1923.

aceeași soartă. Ruși, evrei, polonezi, baltici, tătari, germani, „paraziți, trădători, dăunători, dușmani ai poporului muncitor”. Citeam și eram îngrozit, revoltat. Încercam să mă concentrez, să mă abțin. Răsfoind mașinal revista, priveam distrat superbe ilustrații, gravurile rare, portretele inedite ale strămoșilor mei. Imaginile de nesuportat ale bunicilor mei, fotografiile alb-negru făcute în timpul cercetării judiciare, fețele lor extenuate de interogatoriile fără sfârșit, de umilințe și tracasări, aceste imagini se perindau în buclă în fața ochilor mei înspăimântați. Cum să înțelegi, cum să ierți, cum să uiți? Cum să denunți infamia, oroarea sistemului? Cei 60 de ani de tăcere și de minciună pentru a ascunde adevărul. De neconceput, coșmaresc, monstruos.

Tatăl meu, care a supraviețuit cataclismului, a avut o șansă uimitoare. A fugit traversând Amurul înot în 1924 și s-a stabilit apoi în România, unde părinții lui aveau proprietăți în Basarabia. Eu m-am născut la București, unde am trăit până la plecarea noastră în Franța, în 1982. Părinții lui rămăseseră în Rusia. Nu mai avea vești de la ei de la sfârșitul anilor 1920. După moartea lui Stalin, tatăl meu făcuse cercetări în legătură cu soarta lor, însă eforturile lui fuseseră zadarnice. Oamenii nu știau sau nu voiau să vorbească. Le-a scris tuturor cunoștințelor, s-a interesat pe la veri de departe și, în cele din urmă, m-a trimis la fața locului, turist la Moscova. Ridicări din umeri, răspunsuri evazive. Am aflat că fuseseră arestați la sfârșitul anilor 1930 și că dispăruseră, în vâltoarea vremurilor. Descoperirea argintăriei familiei, îngropată în grădina din fața casei familiei Glebov de la Moscova, ar fi fost motivul arestării. Pistă falsă: nu se întâmplase așa ceva. Disparați! Timpul trecea și devenise clar că bunicii mei nu mai erau în viață. După moartea tatălui meu în 1983, încă mai nutream speranța că se odihneau în pace undeva în Rusia ori că niște suflete caritabile îi primiseră și că, într-o bună zi, voi da de urma lor. Eram departe de a-mi imagina care

era realitatea. Au fost uciși, asasinați, lăsați fără mormânt. Pașnici restauratori și specialiști în arta rusă veche, pasionați de meseria lor. Bunica mea a murit de foame și de epuizare în gulag. Bunicul meu a fost împușcat în poligonul Butovo, lângă Moscova, alături de alte 20.761 victime¹ și aruncat într-o groapă comună. Toate aceste persoane sunt azi „reabilitate”. La 7 mai 2003, Biserica Rusă a publicat lista Noilor Martiri care suferiseră pentru credință. Iuri figurează la numărul 894. Poligonul a devenit un loc de pelerinaj, un loc sfânt. A fost ridicată o biserică în amintirea victimelor, a fost tipărită o carte-memoriu². Dar nu li s-a făcut dreptate, inovații nu au fost desemnați. Nu rămâne decât amintirea alor mei și a sacrificiului lor. Tatăl meu a murit fără să cunoască soarta părinților săi: nici data, nici locul, nici împrejurările. Singurul lor fiu, îi părăsise pe când avea douăzeci de ani.

Încercam să mă calmez. Trecutul nu se va întoarce. În jurul meu, oamenii vorbeau încet, stewardesele se mișcau surâzătoare, ca și cum nimic nu se întâmplase. Cerul vast, fără nori, se întindea până la orizont și aparatul zbura încet, parcă alunecând în azur. O zi frumoasă de octombrie 1996. Trebuia să merg la Barcelona în legătură cu activitatea mea de arhitect și luasem cu mine revistele aduse din Rusia târziu, în ajun, de fiica mea Alexandra. Cufundat în gândurile mele sumbre, am început să citesc memoriile bunicului meu. Întorceam paginile. Coșmarul a început să se disipeze. Dincolo de mâhnire și de oroare, se ivea un trecut luminos. Era fascinant. O sticlă aruncată în mare ajunsese în mod miraculos în portul potrivit. Această lume minunată, acest paradis pierdut era readus la viață în fața mea. Regăseam o moștenire virtuală care nu putea fi furată, distrusă ori confiscată:

¹ Persoane împușcate între august 1937 și octombrie 1938.

² *Butovski polygon 1937–1938* („Poligonul Butovo 1937–1938”), Ed. Also, Moscova, 1999.

*Și, în mod misterios, urcă în suflet
Parfumul iubit al zilelor de demult
Și cioburile unui trecut binecuvântat.¹*
Piotr Viazemski

A fost odată ca niciodată... Acolo unde înfloresc liliacul și măceșul și cântă fără încetare ciocârliile, acolo unde se află sufletul rus, se găsește satul Buiți². Vremuri binecuvântate, când casa bunicilor mei, cocoțată pe o colină, domina locurile magice ale proprietății familiei. Printre ilustrații se găsea portretul elegant al bunicii mele Sonia, cu rochia albă și șalul negru, rezemându-se de o sobă cu plăci albe de teracotă. Superbul desen în cărbune și pastel făcut de Serov³ în 1911 decora marele salon al casei fermecate. Am contemplat îndelung acest portret, care îmi era totuși familiar.

Detaliile erau magnifice, asemănarea perfectă, desenul impecabil. Portretul reda cu precizie nu numai caracterul și felul de a fi ale Soniei, ci și pe cele ale altor membri ai familiei, pe care Serov nu îi cunoștea. Privirea ei intensă pătrunde până în cele mai profunde ascunzișuri ale sufletului meu. Ce vrea să spună? Și de ce această expresie atât de gravă? O suferință secretă? Presentiment al nenorocirilor, al doliilor ce aveau să vină? Enigmatic portret al unei tinere femei cu șal negru.

Pentru bunicul meu Iuri, care își scria memoriile când totul se prăvălea în oroare și haos, eroii nu erau ființele,

¹ Piotr Viazemski, „Le Sentier” („Cărarea”), în André Markowicz, *Le Soleil d’Alexandre. Le Cercle de Pouchkine 1802–1841* („Soarele lui Alexandru. Cercul lui Pușkin 1802–1841”), Éditions Actes Sud, Arles, 2011.

² Krasniie Buiți, sat din districtul Epifanski, gubernia (azi oblastia) Tula, la 300 km sud-est de Moscova, în centrul Rusiei occidentale.

³ Valentin Alexandrovici Serov (1865–1911), pictor rus cunoscut pentru portretele sale. Portretul Sofiei Vladimirovna Olsufieva se găsește astăzi la Muzeul de Arte Frumoase „A.S. Pușkin” din Moscova.

ci mai degrabă lucrurile. Reminiscente, impresii personale, diverse anecdote, remarci despre viața de toate zilele, reaminte la viață prin intermediul unei anume piese de porțelan sau al unei icoane, al unei anume colecții de bastoane sau colți de mamut, al unei anume gravuri ori fotografii. Descrierea exactă, pedantă a obiectelor este purtată de suflul imaginației și materia devine spirit. Căci nu sunt obiecte anonime, neînsuflețite, care mobilează spațiul; fiecare dintre ele este legat de viața bunicilor mei, de afinitățile lor, de gusturile lor, de istoria colectivă a familiilor noastre, de istoria Rusiei. Simplu loc de trecere la început, casa de pe colină era o clădire foarte modestă, amenajată pentru a face mai comodă viața proprietarilor care aleseseră să trăiască la țară tot timpul anului. Nu avea nimic extraordinar: relativ mică, cu plafoane joase, cu podele acoperite de linoleum, cu multe reproduceri fotografice, cea mai mare parte a mobilelor erau noi. Însă interesul poveștii rezidă în altă parte, în alchimia subtilă a impresiilor, în suprapunerea tuturor acestor amintiri cu acest fantastic talmeș-balmeș de obiecte, oglinzi ale vieții de altădată. Nimic nu tulbură muzica acestor pagini pe care le crezi scrise în liniștea unei lungi veri tihnite, în praful de aur al ultimelor raze ale unui crepuscul senin.

Buiți! Loc cu adevărat mitic! De câte ori nu am auzit acest cuvânt pronunțat de tatăl meu, așezat pe vechea lui pernă de piele în fața casei noastre din București, la umbra venerabililor tei de pe aleea noastră! Solid, plin de viață, vesel, puțin fatalist, tatăl meu ținea foarte mult la amintirile sale din copilărie și ascundea o lacrimă atunci când vorbea despre Buiți. Pentru el, nimic nu era mai presus de Buiți! Acolo, merele erau cele mai bune, acolo înfloreau stânjenii cei mai albaștri, prăjiturile aveau un gust inegalabil și becațele ajungeau aproape până în fața casei. Ascultându-l, ghiceai o lungă copilărie fericită, sub un cer albastru

fără nori. Tatăl meu iubea profund tot ce era legat de Buiți și asta se reflecta în aranjarea interiorului nostru; o colecție de icoane, un samovar, lustre din aramă, portretele țărilor și gravuri cu rame fine, negre, și ce încântare să auzi minunatele sale povestiri, fragmente ale vieții exuberante de odinioară, povestiri iubite ascunse în adâncul meu. „Pentru nimic în lume nu aş fi vrut să am altă istorie decât aceea a strămoșilor mei, așa cum ne-a dat-o Dumnezeu”¹, îi scria Pușkin în limba franceză mentorului său, Piotr Ceaadaev. Singura noastră bogăție nepieritoare. Poate în mod fals, se instalează un sentiment de imortalitate. Nu contează distrugerile de odinioară, nu contează uitarea pe care o va aduce viitorul, acest trecut devenit virtual prin chiar faptul că este posibil nu va dispărea niciodată.

Priveam în jurul meu: pasagerii își puneau centurile. O zi ca oricare alta. Avionul cobora lent spre țărmurile însorite ale Mediteranei. Cu toate acestea, ceva se schimbase. Simțeam nevoia de a povesti această istorie „așa cum ne-a dat-o Dumnezeu”. Să caut, să depun mărturie, să aflu. Să explic inexplicabilul.

Trebuia să încep imediat.

*Cerul e vast, pământul imens.
Peste o mie de munți și zece mii de râuri
Cum să găsec palatul de altădată
Care-mi bântuie gândul?*

Zhao Ji²

¹ În André Markowicz, *Le Soleil d'Alexandre* („Soarele lui Alexandru”), Éditions Actes Sud, Arles, 2011.

² Zhao Ji (1082–1135), împăratul Huizong din dinastia Song de Nord, „Le pavillon du mont des hirondelles” („Pavilionul muntelui rândunecelor”), în *Anthologie de la poésie chinoise classique* („Antologie a poeziei chineze clasice”), sub direcția lui Paul Demiéville, Éditions Gallimard, Paris, 1962.